

Г.М. Курыленка (Мінск, Беларусь)

Элементы рыцарскай культуры ў беларускіх народных казках

Яшчэ многіх і многіх людзей будуць прыцягваць да сябе часы рыцарства – ваяўнічыя, жорсткія, трагічныя і адначасова гераічныя. І яны будуць доўга яшчэ прывабліваць да сябе не толькі накалам дабрачыннасці ці сваімі захапляльнымі сюжэтамі, што стварала само жыццё. Далёка не ў апошнюю чаргу яны вабяць яшчэ і сваёй хай трохі наіўнай, але светлай верай у лепшыя ўласцівасці чалавечай душы - высакароднасць, пэўнасць абавязку і слову, здольнасць кахаць і чэрпаць сілы ў каханні, нават калі яно неўзаемнае. Менавіта ў эпоху рыцарства былі створаны ўяўленні пра тое, якім павінен быць сапраўдны мужчына – ідэальны Рыцар, і сапраўдная жанчына – Цудоўная Панна. Аказваецца, нягледзячы на ўсе выпрабаванні, якія выпалі на лёс чалавецтва пасля эпохі Сярэднявечча, гэтыя ўяўленні і дагэтуль жывыя.

Аднак, пасля некалькіх стагоддзяў свайго слаўнага існавання, рыцарства прыйшло да заняпаду у сувязі з некаторымі гістарычнымі зменамі, якія адбыліся ў ваеннай і палітычнай сістэме Еўропы. Але доблесныя подзвігі рыцарства не забытыя. Яшчэ і ў наш час чалавека даволі добрасумленнага, вялікадушнага і, разам з тым, мужага, ў нас называюць рыцарам. Успаміны пра слаўных рыцараў ніколі не знікнуць з памяці людзей. Магчыма, пройдзе не адно стагоддзе, а рыцарства не знікне бясследна; пра яго будуць успамінаць, будуць гаварыць як пра з’яву, якая ў свой час аказала вялікую паслугу – прымірыла чалавека з чалавекам, народ з народам, дзяржаву з дзяржавай.

Як вядома, беларускі фальклор заўсёды адлюстроўвае падзеі рэчаіснасці. Чалавецтву праз фальклор звычайна зручней і прасцей перадаць сваю сістэму светабачання. Так, напрыклад, праяўленне рыцарства (ліцвінізма) у беларускай культуры выразна прасочваецца і ў фальклорных матэрыялах. Казка “Кацігарошак” распавядае пра вобраз беларускага рыцара-асілка Кацігарошка, які з’яўляецца ў сялянскай сям’і дзеля таго, каб абараніць сваіх бацькоў, братоў і сястру, ды і не толькі іх. Кацігарошак сам акрэслівае, вызначае сваю жыццёвую функцыю абаронцы: “... я зашчытнік буду вам і добрым людзям” [3, с.215].

Гэтая невялікая па памерах вербальная формула ўтрымлівае ў сабе поўны кодэкс рыцарскай годнасці: мужнасць, адвагу, пачуццё гонару і годнасці.

Ключавымі словамі ў дадзенай вербальнай формуле з’яўляюцца: “зашчытнік, вам і добрым людзям”. Гэта значыць, што Кацігарошак прымае на сябе адказнасць не толькі за родную сям’ю, за бацькоўскі дом, але і

за ўвесь зняволены змеем край. У казцы пра Кацігарошка шырока прымяняецца мастацкая сімволіка. Так, адмоўны персанаж змей – сімвал сусветнага зла, несправядлівасці, якому ўласцівы такія рысы як хітрасць, каварства, нахабства. А гэта ўжо ёсць нішто іншае як праяўленне элементаў антыгоднасці ў кодэксе культуры беларускага рыцарства. Дакладней сказаць, гэта ёсць праяўленне элементаў антырыцарскай культуры. Цікава, што змей, як сімвал зла і як галоўны антырыцар, моцны сваёй беспакаранасцю. Ён загубіў двух старэйшых братоў Кацігарошка, якія не мелі такіх адмоўных якасцяў як змей, а былі хлапцамі звычайнымі, памяркоўнымі, добрымі і больш таго, яны былі надзелены такой адметнай якасцю, ўласцівай беларускай ментальнасці як дабрыня, любоў да бліжняга. Каб вызваліць сваю малодшаю сястру са змяінага палону, яны ахвяравалі сваім жыццём. І толькі малодшы брат Кацігарошак, які становіцца сімвалам абаронцы, сімвалам героя-рыцара, што ўвабраў у сябе ўсе адметныя рысы рыцарскай годнасці, перамагае змея. І, такім чынам, дабро святкуе перамогу над злом. Але, каб не было рыцара-асілка, то, хутчэй за ўсё, не было б і гэтай перамогі. Варта адзначыць, што ідэя пакланення цудоўнай Панне (у дадзеным выпадку старэйшай сястры) паходзіць з хрысціянскай ідэі служэння Маці Боскай.

Звяртае на сябе ўвагу і такі факт, што ў дадзенай чарадзейнай казцы ўзгадваецца яшчэ адзін істотны сімвал, сімвал дабра - гэта вобраз Бога, на чым баку і дзейнічае Кацігарошак: “Павутру ён устаў, умыўся, і Богу памаліўся і на ўсе чатыры стораны пакланіўся” [3, с. 215].

Бог у дадзенай сітуацыі выступае як сімвал сусветнага дабра і сусветнага інтэлекту, разуму, справядлівасці. Невыпадкава Кацігарошак заручаецца яго падтрымкай. Разам з тым, не ў кожнай беларускай казцы прысутнічае сімвал боскага пачатку. У дадзеным жа выпадку растаўлены ўсе вельмі выразныя прыярытэты, і чытач адразу разумее, што ёсць дабро, а што ёсць зло. Сама ж прысутнасць боскага пачатку сведчыць пра сувязь дадзенага твора не толькі з рыцарскай культурай, але і з Боскай мадэллю свету. А вобраз сястры, зняволенай змеем, асацыіруецца з вобразам Цудоўнай Панны. На баку сіл дабра дзейнічае не толькі рыцар-адзіночка Кацігарошак, а ў яго ёсць і памочнікі: Вярнігара і Вярнідуб. Дадзены факт сведчыць пра праяўленне характару калектывізму ў рыцарскай культуры на Беларусі.

Цікавым творам, у якім зафіксавана і запісана падрабязнае правядзенне “рыцарскіх турніраў” з’яўляецца казка “Шкляныя горы”. У гэтым творы прысутнічае прыём траістасці: рыцарскі турнір праводзіцца не адзін раз, а тройчы. Увогуле, варта адзначыць, што прыём трэцічнага паралелізму ўласцівы ўсёй вуснай народнай творчасці: у бацькі было тры сыны, тры дні і тры ночы хадзіў на барацьбу волат-асілак, тры заданні-выпрабаванні атрымлівае герой фальклорнага твора. На прыкладзе

аналізуемай казкі прыём трэцічнага паралелізму выяўляецца ў наступных выпадках: тры галубкі, тры знойдзеныя Іванам рэчы, тры сустрэчы Знайздэна з Бессмяротным Кашчам.

Барацьба са змеем – гэта нішто іншае як правядзенне рыцарскага турніра. Прыём трэцічнага паралелізму ў правядзенні рыцарскага турніра ўзмацняе праяўленне такіх якасцей у вобразе Івана Знайздэна (беларускага рыцара-асілка) як кемлівасць, спрытнасць, знаходлівасць, пачуццё абавязку. Нельга абмінуць увагай і тое, што персанаж дадзенага твора мае прозвішча- характарыстыку – Знайздэн. Знайздэн – гэта значыць знайшоўся такі асілак, знайшлася такая сіла, якая змагла супрацьстаяць непераможнаму, здавалася б, злу, што падаецца праз вобраз Бессмяротнага Кашча, які падманам здабыў сабе свабоду і захапіў Іванаву жонку.

У гэтай казцы прысутнічае яшчэ адзін сімвал зла, з якім прыходзіцца сутыкнуцца Івану Знайздэну – гэта Баба Яга, што загубіла нямала добрых хлопцаў: “...усё колле-двор абнесены частаколам, – дык усё колле завешана ўжо галовамі: што не прапасвяць тры дні, галаву далоў”. Як сапраўны рыцар, Іван адважыўся пайсці, заручыўшыся падтрымкай Бога: “Ну, ды ўжо што Бог дасць, тое і будзе...” [1, с.87]. Дзякуючы сваёй знаходлівасці і спрытнасці (тут мы бачым праяўленне якасцяў рыцара), Іван з лёгкасцю атрымаў перамогу над Бабай Ягой. Дадзены фальклорны персанаж таксама ўтрымлівае ў сабе лепшыя рысы з рыцарскага кодэкса гонару:

- трымаць дыстанцыю паміж сабой – рыцарам і паміж тым, хто не з’яўляецца рыцарам;
- абараняць іншых рыцараў ад нярыцараў, нават калі яны – супернікі;
- вырашаць спрэчкі з іншымі рыцарамі пры дапамозе сумленнага двубоя;
- не нападаць ззаду, папярэджваць пра правядзене нападу;
- не звяртацца да падману, да хітрасці, перамагаць сілай і адвагай;
- быць літасцiвым да пераможанага.

У казцы, апроч таго, яскрава прадстаўлены сімвал галубак, як сімвал шчаслівага, прыгожага жыцця, які супрацьпастаўляецца сімвалам зла: “Будуць ляцець тры галубкі. І сядуць яны каля мора, пойдуць мыцца-бяліцца – дзеўкі такія, што залюбавацца.... Увалачэш ты плацце, тады вазьмі яе за правую руку і вядзі, і вядзі, і вядзі, і жэнішся ты з ёй, і якое табе жыццё будзе прыгожае.” [1, с.88]. Дадзенае супрацьпастаўленне яскрава сведчыць пра безумоўную перамогу дабра над злом. І гэта таксама ёсць праяўленне элементаў рыцарскай культуры.

Безумоўна, часам вусная народная творчасць надзяляе сваіх герояў такімі якасцямі як выключнасць, адметнасць, пры гэтым як бы спецыяльна ўзмацняе матыў няшчасця, каб паказаць праз дадзены матыў сілу духоўнасці рыцара, яго моц. Так, у казцы “Бязногі багатыр” герой напа-

чатку нават не мае ног. Іх адсутнаць – адсутнасць паўнаwartаснай сувязі з зямлёй-карміцелькай. Тым не менш, выпіўшы жывой вады, якая з’яўляецца сімвалам гаючасці, загойвання любых ран, (крынічная вада ў родным краі) наш багатыр “...адразу пачуў у сабе такую сілу, што, здаецца, усю зямлю перавярнуў бы...” Дзякуючы магічнай сіле гэтай вады наш герой “... бачыць, што ў яго здаровыя ногі, што ён так ідзе, што пад сабой і зямлі не чуе.” [1, с. 138].

Не абыйшлося ў гэтай казцы таксама і без сімвала зла, які зноў тут прадстаўлены праз вобраз ліхога змея, што “... прылятаў ды цягаў к сабе людзей. Багата пацягаў ён людзей ды пaeў іх. Нарэшце, захацелася яму царскага мяса, вось і схапіў ён царэўну і запёр к сабе ў лёху, але не есць, а трымае на закуску...” [1, с.139]. Супрацьстаяць змею вызваліся тры багатыры. Цікава, што перамогу ў бітве са злом атрымлівае той саамы некалі бязногі багатыр. Падчас рыцарскага турніру са змеем падкрэсліваюцца такія рысы нашага героя як моц, спрытнасць, адданасць: “.. тут хлопец як трэсне булавою аб сцяну, дык яе і высадзіў...Хлопец схапіў булаву ды як рэзне па галаве змея, дык з яе і мазгі пацяклі. Адрэзаў ён у змея язык ды і палажыў яго сабе ў кайстру... Такім парадкам расквасіў ён змею ўсе дванаццаць галоў” [1, с.141].

Аднак не толькі змей пагражае жыццю багатыра, але і яго, здавалася б на першы погляд, таварыш-багатыр, які пазайздросціў хлопцу і забіў яго, а потым падманам захапіў царэўну. Гэты факт сведчыць пра тое, што часам сярод справядлівых і шчырых багатыроў-рыцараў з’яўляліся і такія, што нядобрасумленнымі шляхамі здабывалі сабе перамогу. Падман быў раскрыты. І зноў, дзякуючы сіле жывой вады, наш багатыр “...ажыў ды прыхапіўся” [1, с.143].

Вобраз жа выратаванай ад пагібелі царэўны ў дадзеным творы сімвалізуе сабой зноў-такі культ Цудоўнай Панны, за жыццё якой надзвычай аддана змагаўся герой казкі. Нягледзячы на ўсе перашкоды, праўда ўсё ж аказалася на баку смелага і мужага ў сваіх дзеяннях і ўчынках багатыра, якога з упэўненасцю можна лічыць сапраўдным рыцарам, бо яму ўласцівы тыя ж самыя рысы, што і лепшым еўрапейскім рыцарам: барацьба са злом, абарона добра, абарона справядлівасці, аказванне павагі тым, хто яе заслугоўвае, уменне быць сціплым, імкненне да здзяйснення подзвігаў, магчымасць берагчы і абараняць сваю рэпутацыю, быць верным свайму слову, вырашаць спрэчкі з іншымі рыцарамі пры дапамозе сумленнай бойкі, не звяртацца да падману, да хітрасці, перамагаць сілай і адвагай, быць літасцівым.

Такім чынам, на прыкладзе твораў беларускага фальклору можна сцвярджаць, што рыцарская культура ў эпоху Сярэднявечча фарміравалася ва ўмовах сярэднявечнага тыпу адносін чалавека да свету. А сэнс жыцця рыцара грунтаваўся на аснове феадальнай уласнасці, саслоўнай

замкнёнасці, духоўнай дамінанце хрысціянства, перавазе духоўнага, цэлага, вечнага над індывідуальным і часовым.

Апроч таго, нягледзячы на меркаванні некаторых гісторыкаў аб тым, што нібыта рыцарская культура не была ўласціва культуры Беларусі, існуе нямала прыкладаў, якія сведчаць аб тым, што рыцарская культура не толькі была на Беларусі, а больш таго, яна функцыянавала і развівалася ў адпаведнасці з агульнаеўрапейскай культурнай традыцыяй, падпарадкоўвалася і жыла па яе законах.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Беларускія народныя казкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 426 с.
- 2 Гурэвіч, А.Я. Катэгорыі сярэднявечнай культуры/ А.Я.Гурэвіч. – Мінск: Мастацтва, 1972. – 350 с.
- 3 Чарадзеіныя казкі. – Мінск: Нав. і тэхніка, 1973. – 543 с.